

DISCURS ISTORIC ȘI SURSOLOGIE LA IOAN MONORAI (1756-1836)

DISCOURS HISTORIQUE ET SOURCEOLOGIE DE IOAN MONORAI (1756 – 1836)

RÉSUMÉ

Les éléments que contient le discours historique de Ioan Monorai représentent les idées fondamentales qui jalonnent les siècles XVIII et XIX, idées soutenues également par les coryphées de «L'École transylvaine», concernant l'origine, l'ancienneté et la permanence des Roumains sur ce territoire. Ces éléments/idées structurés dans son discours portent surtout sur les droits légitimes historiques des Roumains, le long des temps. Par le type de discours aussi que par la méthode de travail continuellement rapportée à la source, Ioan Monorai tient une place importante dans l'époque des Lumières roumaines.

Între anii 1792-1812, în scrierile timpului poate fi surprins un semnificativ vocabular politic, concepte sociale care atestă cristalizarea unor solidarități naționale în societatea românească. Sesizabile îndeosebi în Transilvania la începutul secolului al XIX-lea, ele se exprimă în operele istorice care încep să se preocupe și de aspectele sociale, chiar de răscoala lui Horea¹.

Discipol al lui Petru Maior², istoricul ardelean Ioan Monorai se va impune în cultura românească modernă cu o istorie a românilor din cele mai vechi timpuri până în zilele sale³, a românilor transilvăneni îndeosebi. Opera istorică a lui Ioan Monorai a *fâșnit din acea uriașă frământare sufletească de la sfârșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor în care strălucesc cele dintâi scipiri ale conștiinței noastre naționale în Transilvania*⁴.

Nu voi insista în rândurile care urmează asupra operei lui Ioan Monorai, ci voi încerca să nuanțez discursul istoric și sursele folosite în redactarea lucrării *Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care În zilele ceste mai de curând se întâmplară în Europa. Culese și Puse în rând prin Un Patriot Român. În Anu 1820*.

Am încercat să *supun* textul lui Ioan Monorai la metodele preconizate de Paul Ricoeur și Michel Foucault, arătând într-o oarecare măsură acele specificități ale acestora. Ceea ce am putut constata la o lectură mai amănunțită a textului lui Ioan Monorai a fost faptul că acesta a fost mai mult istoric decât memorialist. Aceasta a putut fi demonstrată prin tipul de discurs profesat, dar și prin sursele uzitate de istoricul ardelean.

Discursul reprezintă un eveniment și în cadrul acestuia putem surprinde o anumită semnificație, cum putem raporta particularitatea noastră metodologică, în așa fel încât să detectăm semnificația inițială a discursului, căci nu putem, sau, după cum spune Paul Ricoeur, nu trebuie să impunem textului *capacitatea noastră finită de a înțelege*⁵, ci trebuie să-l conturăm prin sine.

În încercarea de a evidenția particularitățile discursive la Ioan Monorai trebuie să ne raportăm, inițial, la acele *forme* discursive stabilite de Paul Ricoeur și Michel Foucault, pentru care discursul este, într-o măsură, nu doar *cel ce traduce treptele și sistemele de dominație ci este acel ceva pentru care și prin care se duce lupta: este chiar puterea cucerită*⁶. Această afirmație trebuie raportată la efortul de definire, făcut mai mult din perspectiva discursului oral, a funcționalității și finalității acestuia: de la acel discurs incipient-formativ la *discursul manifest* caracterizat de acel *non-dit* – ne-spūs.

În discursul scris se constată o transpunere a subiectului, a ideilor acestuia înspre fixarea lor. Paul Ricoeur evidențiază faptul că *orice discurs a fost inițial rostit fizic sau mintal, o vorbire care este*

¹ Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Dacia, p. 246.

² *Istoria literaturii române*, vol. II, București, Editura Academiei, 1968, p. 116.

³ *Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei și mai ales ale Ardealului și ale altor mișcări care În zilele ceste mai de curând se întâmplară în Europa. Culese și Puse în rând prin Un Patriot Român. În Anu 1820*, ms. rom., cu chirilice original, autograf, în folio, 315 p., în Biblioteca Episcopiei Ortodoxe din Arad, nr. 38, apud *Enciclopedia istoriografiei române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 226.

⁴ Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai. Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei (câteva fragmente precedate de un studiu introductiv)*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Istorice*, seria a III-a, mem. 16, 1939, p. 8.

⁵ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyurcik și Margareta Gyursik, Timișoara, Amarcord, 2001.

⁶ Idem, *De la text la acțiune. Eseuri de hermeneutică*, II. Traducere și postfață de Ion Pop, Cluj, Echinox, 1999, p. 165.

*legătura dintre text și vorbire*⁷, adică discursul scris – textul lui Paul Ricoeur – nu este decât un discurs ca intenție de a vorbi, vorbirea reclamând scrierea.

În esență, discursul e privit ca un eveniment datorită celor două noțiuni formative ale acestuia: enunțul și/sau fraza privite și ele drept un eveniment. Această opțiune este argumentată de către Paul Ricoeur: *discursul se rostește în legătură cu ceva, el se referă la o lume pe care pretinde să o descrie, o exprimă, o reprezintă*⁸. Discursul comportă în sine o semnificație, deci discursul este efectuat ca un eveniment. Important pentru noi este relevarea înțelegerii discursului (la nivel de enunț, text) nu a evenimentului ca atare, ci a semnificației discursului, care astfel se poate constitui în eveniment. Trebuie să fim pregătiți să întâmpinăm fiecare moment al discursului în eruperea lui de eveniment, în punctualitatea în care el apare și în dispersia temporală care îi permite să fie repetat, știut, uitat, transformat, suprimat până în cele mai mărunte urme ale sale, îngropat de orice privire, în praful cărților⁹. Analiza câmpului discursiv este orientată astfel: de a surprinde enunțul în îngustimea și singularitatea evenimentului său, de a determina condițiile existenței lui, de a-i fixa acestuia limitele cât mai precis, de a-i stabili corelațiile cu alte enunțuri de care el poate să fie legat, de a arăta ce alte forme de enunțare exclude enunțul¹⁰.

Cum s-ar putea însă reflecta orice discurs/text în gândirea celui care citește/cercetează, dacă nu prin explicație și/sau interpretare, două concepte definite de Paul Ricoeur și Michel Foucault: a explica înseamnă a degaja structura, iar a interpreta înseamnă a asculta ceva deja-spus care ar fi, totodată, un ne-spus; “[...] *interpretarea este chiar discursul, orice discurs [...] interpretarea este interpretare prin limbaj, înainte de a fi interpretare asupra limbajului*”¹¹.

Prin aceste două metode se poate atinge nivelul discursiv al textului, interpretarea fiind cea care produce prin parcurgerea unui discurs/text un altul. Interpretarea nu ar trebui să se rezume numai la concepția și metoda uzitată de autor, ci trebuie să se înscrie în evidențierea textului/discursului propriu-zis.

În ceea ce privește analiza istorică a discursului, acesta este o căutare, o repetare a unei origini care scapă *oricărei determinări istorice*¹². Căutarea unui loc al discursului istoric justifică folosirea psihanalizei de către o epistemologie care, din internă, discursului istoric, îi devine externă, având în vedere celelalte moduri de a face istorie¹³. Cunoașterea istorică pretinde de fapt corelarea între subiectivitate și obiectivitate, în măsura în care ea pune în relație, din inițiativa istoricului, trecutul oamenilor de odinioară și prezentul celor de astăzi: *istoria nu este decât punerea în ordine a documentelor*¹⁴.

Încercăm, să aplicăm metodologia *câmpului discursiv* a lui Michel Foucault în cazul lui Ioan Monorai, probând a *chestiona* discursul acestuia în sensul cum funcționează, cum analizează și compune. În primul rând, să evidențiem modalitatea funcțional-discursivă la Ioan Monorai, ce se concretizează (după opinia noastră) într-un discurs formativ, explicativ, înspre a *da o istorie a Neamului său ca paroh greco-catolic al Daco-Românilor*¹⁵.

Ioan Monorai recurge la evidențierea unor aspecte de ordin istoric, o prezentare evolutivă a evenimentelor până la manifestările istorice contemporane, insistând asupra perioadei răscoalei lui Horea, la care a fost martor ocular. Discursul său este conceput înspre o evidențiere explicativ-formativă a începuturilor *Neamului său*, insistând asupra originii poporului român. Această funcționalitate a discursului său, explicativă, înspre relevarea aspectelor istorice caracteristice diferitelor epoci de referință, este constantă în prima parte a lucrării, unde se conturează un prediscurs susținut și de cronologie chiar dacă acesta nu reprezintă pentru Ioan Monorai decât un mod de a susține sau nu o opinie. În cadrul acestui prediscurs, Ioan Monorai insistă asupra unor aspecte concret-istorice: definiția vechii Dacii, originea poporului român și continuitatea sa la nordul Dunării.

⁷ *Ibidem*, p. 143.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Michel Foucault, *Arheologia cunoașterii*. Traducere, note și postfață de Bogdan Ghiu, București, Univers, 1999, p. 33.

¹⁰ *Ibidem*, p. 36.

¹¹ Paul Ricoeur, *op. cit.*, p. 146.

¹² Michel Foucault, *op. cit.*, p. 24.

¹³ Paul Ricoeur, *Memoria, istoria, uitarea*, p. 248.

¹⁴ *Ibidem*, p. 411-412.

¹⁵ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*

Discursul său funcțional-explicativ este reluat parțial și în celelalte părți ale lucrării; însă, acum, particularitățile sale discursive se evidențiază pe un discurs problematic-tematic, la care se adaugă și un discurs cu tentă polemică. Tenta polemică a discursului său este concretizată îndeosebi în ultimele capitole, polemica fiind abordată ca un contradiscurs, ce relevă unele realități printre care și drepturile românilor. Atmosfera de polemică este cel mai bine evidențiată în capitolul *Suplica Românilor către Leopold*. Polemica se iscăse în jurul petițiunii¹⁶ drepturilor românilor din Transilvania. Ioan Monorai se *războiește*¹⁷ cu Sulzer, Eder și Engel, pe care îi consideră răuvoitori, ca unii care au denaturat faptele legate de latinitatea limbii și continuitatea poporului român la nord de Dunăre.

Câmpul discursiv la Ioan Monorai funcționează inițial sub semnul unui prediscurs, înspre o prezentare a evenimentelor istorice concrete, în vreme ce discursul (istoric) propriu-zis este o expunere a unor aspecte din istoria Transilvaniei în particular și din istoria celor trei Țări Române și a *mișcărilor și revoluțiilor* contemporane din Europa în general. Pe lângă acest discurs istoric există și un contradiscurs, caracterizat prin problematica abordată, formă discursivă concretizată îndeosebi în ultimele capitole.

Așadar, câmpul discursiv la Ioan Monorai cunoaște (după opinia noastră) trei aspecte: un *prediscurs* – sub forma unui discurs formativ-explicativ, un *discurs* concret – sub forma unui discurs istoric, precum și un *contradiscurs*. Fiecare aspect este caracterizat prin anumite particularități: *prediscursul*, cu o funcție explicativă, *discursul istoric*, cu o funcție problematică, tematică și *contradiscursul*, a cărei funcție este respingerea tezelor enunțate de Sulzer, Eder și Engel.

Elementele care compun discursul istoric al lui Ioan Monorai sunt, de fapt, idei fundamentale ce străbat întreg secolul al XVIII-lea, precum și secolul al XIX-lea, idei susținute îndeosebi de corifeii Școlii Ardelene: originea, vechimea și continuitatea românilor. Aceste elemente/idei sunt structurate în cadrul textului/discursului său înspre susținerea drepturilor istorice ale românilor de-a lungul timpului. Chiar dacă prezintă evenimentele cronologic, începând cu epoca veche și până în contemporaneitate, totuși, la nivel de text, context și subtext surprindem ideile/elementele atât de vehiculate în epocă: latinitatea, originea și continuitatea poporului român la nord de Dunăre. De aici, probabil, și tenta polemică a textului/discursului său.

Am încercat să *supunem* textul lui Ioan Monorai la metodele preconizate de Paul Ricoeur și Michel Foucault, arătând într-o oarecare măsură câteva specificități ale acestuia. Ceea ce am putea, totuși, constata este unitatea discursului său; însă, după cum susține Michel Foucault, în sensul că ceea ce caracterizează un discurs este însăși continuitatea sa: “[...] *discursul nu este un surplus care vine de la sine înțeles [...], ci este o practică supusă la un set de reguli care fac posibilă gândurile și originalitatea lui*[...]”¹⁸.

Particularitățile câmpului discursiv ale lui Ioan Monorai se înscriu într-o formă aparte, funcționalitatea lui fiind multiplă: de explicare, de formare, de argumentare, de respingere, elementele centrale pe care le relevă fiind și cele ale Școlii Ardelene. Însă elementul cadru asupra căruia insistă sunt drepturile politice ale românilor din Transilvania.

O nouă problemă ivită în istoriografia românească ar fi și cercetarea surselor. Importanța unei astfel de orientări metodologice a fost evidențiată de Pompiliu Teodor, Iacob Mârza, Laura Stanciu etc. În lucrările dedicate unor mari istorici, autorii susțin necesitatea unei astfel de abordări, însă nu într-un cadru limitat, ci într-un cadru larg, pentru că sursa este cea care ar putea clarifica, într-o oarecare măsură, modul de abordare al istoriei, al filosofiei. O astfel de analiză a surselor uzitate, dar, mai ales, asupra formelor discursive în care au fost integrate, ar putea evidenția formele iluminismului european, diferențele dintre acestea, distinctive de la un spațiu la altul. O astfel de abordare metodologică ar putea contura și maniera în care iluminismul românesc se integrează acestui secol al Luminilor, precum și felul în care a fost influențat de manifestările iluminismului european.

¹⁶ Este vorba despre cel mai important act politic din secolul al XVIII-lea, *Supplex Libellus Valachorum*. (Supplex, icis (adj.) – rugător, cerând îndurare; ca și v. Supplicio – a cere îndurare, a se ruga cu umilință). (Vezi: Gheorghe Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică, 1993, p. 415-416; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, Editura Enciclopedică, 1998).

¹⁷ *Istoria literaturii române*, p. 116.

¹⁸ Michel Foucault, *Genealogy as Critique*, London, Verso, 1995, p. 118-122.

Această funcționalitate a surselor, de identificare a tipului de discurs este susținută de Iacob Mârza care consideră că “*abordarea surselor [...] se impune ca o necesitate științifică, dacă avem în vedere importanța teoretică a diferitelor categorii de izvoare, diplomatice, narrative, ori de altă natură, în construcția internă a unei interesante și utile sinteze [...] aceasta în care o lectură atentă poate rămâne, în esență, un act care împlinește destinul textului*”¹⁹.

Relevanța surselor a fost conturată și de Laura Stanciu în lucrarea istorică dedicată lui Petru Maior²⁰, unde susține că înțelegerea concepției și metodei istorice nu trebuie făcută numai prin sondarea celor trei niveluri – context, text și subtext – ci și prin subtextul operei, *laboratorul documentar al operei, baza argumentativă și informațională a istoricului*. În acest fel, *structura analizei este una de tip piramidal*, pornind de la: a) *culegerea datelor*; b) *baza de date informaționale operante de care a dispus istoricul*²¹.

În paginile care urmează vom încerca să aplicăm metoda folosită de Laura Stanciu în privința surselor folosite într-o operă istorică. Pentru a înțelege mai bine opera lui Ioan Monorai, trebuie să avem în vedere și *laboratorul documentar al operei, baza argumentativă și informațională a istoricului*²². În acest sens, sursele folosite de Ioan Monorai trebuie structurate astfel:

- a) specificarea autorului și titlului lucrării;
- b) felul în care Ioan Monorai se raportează, folosește sursa (preluare de informații cu acceptarea sau combaterea acesteia, tipul de comentariu făcut de istoricul ardelean față de o sursă sau de un autor);
- c) selecționarea surselor pe categorii (orale, istorice, narrative, documentare).

O primă observație, care s-a impus de la sine, este modificarea concepției istoricului cu privire la răscoala lui Horea (în lucrarea din limba latină). Dacă pentru corifeii Școlii Ardelene, în special pentru Petru Maior, predominau la început sursele narrative, patristice, și treptat, documentul istoric, izvorul narativ (cronistica medievală, literatura istorică de specialitate)²³, în opera istorică a lui Ioan Monorai predomină autorii antici, cronistica medievală, documente istorice și pentru perioada recentă, istoria trăită de autor.

În capitolul V, subcapitolul 9 *Suplica Românilor Cătră Leopold*, trimiterile la autorii antici (Anonymus, Bonfinius etc.) înregistrează aproximativ șapte poziții, din care cronică lui Anonymus înregistrează trei poziții, fiind foarte importantă pentru demonstrarea originii și continuității poporului român. Dreptul laic tradițional sau modern ocupă și el o poziție importantă, Iosif al II-lea este citat de 21 de ori în capitolul V, dar reglementările sale sunt citate de trei ori.

Trimiterile la istoriografia medievală înregistrează 26 de poziții numai în subcapitolul 9 din capitolul V. Raportarea la istoriografia medievală o face pentru a descrie evenimentele istorice, mai ales după venirea ungarilor în Transilvania. Preia informațiile afirmativ și le comentează. Totuși, neagă și critică prevederile din *Approbatæ Constitutiones* (1653) și din *Compilatae Constitutiones* (1669), considerând că aceste coduri de legi exclud națiunea română și religia ei ortodoxă de la cetățenie și de la drepturile publice sau politice. În legătură cu istoriografia contemporană autorului, Ioan Monorai critică și neagă în același timp afirmațiile exagerate sau false ale lui Eder, Engel și Sulzer.

În opera istorică a lui Ioan Monorai sursele sunt integrate în text în ordine cronologică, susținând astfel mai îndeaproape spiritul polemic al lucrării. Sintetizând, izvoarele folosite sunt într-o proporție covârșitoare de natură scrisă, dar și orale, iar dintre izvoarele scrise cele mai multe sunt bibliografice.

Prin metoda de cercetare folosită de Laura Stanciu în cazul lui Petru Maior, se poate remarca concepția și metoda istorică, ce a stat la baza lucrării lui Ioan Monorai, materializată în aproximativ 40 de poziții numai în capitolul V, reprezentate în comentarea surselor și filtrarea informațiilor preluate din documente și bibliografia consultată. Este evident, prin urmare, că Ioan Monorai nu construiește un *discurs prin negație* și bazat pe acesta, ci se întemeiază pe construirea unui *discurs-comentariu*. Metoda și concepția istorică a lui Ioan Monorai erau pe o poziție axată pe un discurs-constructiv, adică

¹⁹ Iacob Mârza, *Aspecte ale sursologiei în Istoria Bisericii Române Unite de Zenovie Pâclișanu*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii Românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 297.

²⁰ Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj-Napoca, Risoprint, 2003.

²¹ *Ibidem*, p. 249.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, p. 250.

pe demonstrarea adevărului istoric. Sunt evidente progresele și acumulările lui Ioan Monorai față de operele anterioare atât în tipurile și categoriile de surse, cât și la raportările pe care autorul le face.

Raportarea la aceste surse ne-au permis unele concluzii. Am putea afirma, prin urmare, că în ansamblul analizei textului, a izvoarelor și a surselor folosite Ioan Monorai a încercat să-și găsească locul în istoriografia contemporană, datorită preluărilor și discutării opiniilor istoricilor contemporani. Obiectivitatea, dar mai ales subiectivitatea istoricului este o altă caracteristică a concepției lui istorice: critica la adresa afirmațiilor exagerate sau false ale lui Eder, Engel și Sulzer.

Ioan Monorai nu se limitează numai la lucrări erudite, menite să convingă istoricii de adevărul tezilor sale cu privire la drepturile politice și sociale ale poporului român; gândul lui se îndreaptă și asupra poporului/ neamului pe care vrea să îl trezească din negura neștiinței. Scopul urmărit de Ioan Monorai este de a trezi conștiința și mândria națională prin exemplele unui trecut glorios. Activitatea sa de *luminare* a poporului/neamului corespunde ideologiei iluministe de emancipare prin cultură.

Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei este întocmită în așa fel încât să instruiască și pe cititorul de rând. Lucrarea se adresează românilor din toate cele trei Țări Românești în general, și românilor transilvăneni în particular. În ceea ce privește sistemul de a cita al lui Ioan Monorai este corect din punct de vedere științific, chiar dacă uneori citează numai autorul, capitolul și, eventual, pagina, fără să indice ceea ce este de primă importanță: titlul general al lucrării.

Scurtă Cunoștință a Lucrurilor Dachiei nu este numai o operă științifică. Ea este o lucrare militantă, cu o finalitate politică: dreptul românilor, egalitatea în drepturi cu celelalte *națiuni* din Transilvania, emanciparea socială, națională, politică și culturală a românilor. Ca și corifeii Școlii Ardelene, Ioan Monorai folosește limba vorbită de contemporani cu un limbaj viu și savuros, încărcat cu formulări întortocheate și mulți termeni pitorești.

Prin opera sa istorică, Ioan Monorai întrunește într-o bună măsură, prin sensibilitatea dovedită față de problemele majore ale societății românești statutul de *omul luminilor*²⁴, ca să apelăm la formula lui Michel Vovelle. În universul unei culturi care se mișcă, prin ideile ei fundamentale, între tradiția ortodoxă și valorile europene ale civilizației latine, opera istorică a lui Ioan Monorai este *pătrunsă* de un puternic sentiment patriotic, un sentiment de unitate și solidaritate națională. De altfel, discursul lui sugerează, chiar în această etapă a cercetării, calitatea de *historia militans*.

LARISA MATEI

²⁴ Volum coordonat de Michel Vovelle, *Omii luminilor*. Traducere din limba franceză de Ingrid Ilinca. Postfață de Radu Toma, Iași, Polirom, 2000, p. 5.